

Osvrti, prikazi, recenzije

IN MEMORIAM

LUDWIG LANDGREBE

Četrnaestog kolovoza 1991. u osamdeset i devetoj godini umro je Ludwig Max Karl Landgrebe, nakon smrti Martina Heideggera i Eugena Finka posljednji bliski suradnik Edmunda Husserla i najbolji interpret izvornog smisla Husserlove fenomenologije.

Ludwig Landgrebe rođen je 9. ožujka 1902. u Beču, gdje je 1921. započeo studirati filozofiju i povijest. Nezadovoljan nastavom filozofije na bečkom Sveučilištu, nakon prve lektire Kantove *Kritike čistoga uma*, a pod utjecajem spisa Maxa Schelera, mladi Landgrebe dolazi u dodir s Husserlovim djelima *Logische Untersuchungen* i *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* i već u ljetnom semestru 1923. odlazi na studij u Freiburg i. Br., gdje 1927. godine promovira kod Edmunda Husserla doktorskim radom »Wilhelm Diltheys Theorie der Geisteswissenschaften«. O Landgrebeovoj iznimnoj nadarenosti govori već podatak da ga je Husserl odmah nakon ljetnog semestra 1923. učinio svojim privatnim asistentom, a njegov doktorski rad objavio u svojem čuvenom časopisu »Jahrbuch für Philosophie und Phänomenologische Forschung«.

Kao što je poznato, nakon dolaska nacista na vlast u njemačkoj Husserlu je bio zabranjen i pristup na Sveučilište u Freiburgu, pa je i njegov vjerni suradnik Ludwig Landgrebe svoju habilitaciju »Nennfunktion und Wortbedeutung, Eine Studie über Martys Sprachphilosophie« branio 1934. u Pragu kod Oskara Krausa, poznatog učenika Franza Brentana. Tako je Landgrebe postao docentom na Njemačkom sveučilištu u Pragu, gdje je ostao do dolaska

nacista u Prag 1939. Zahvaljujući *Cercle philosophique de Prague*, što ga je kao njemačko-češko fenomenološko društvo utemeljio Emil Utitz, Landgrebe je za vrijeme boravka u Pragu održavao suradnju sa svojim velikim učiteljem u Freiburgu, a nakon Husserlove smrti 1938, zajedno s Eugenom Finkom i Hermanom Leom van Bredom, radio na spašavanju Husserlove filozofske ostavštine. Još za boravka u Pragu Landgrebe je iz Husserlovih stenografskih rukopisa transkribirao i redigirao manuskript »Erfahrung und Urteil« i objavio ga 1939. u Pragu pod naslovom *Erfahrung und Urteil, Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Gotovo sve primjerke toga izdanja nacisti su uništili, tako da je to djelo postalo poznato i čuveno tek po svome drugom izdanju iz 1948. godine. Iz praškog razdoblja ostalo je trajno prijateljstvo s Janom Patočkom, koji je u isto vrijeme bio češki kad je Landgrebe bio njemački tajnik spomenutog *Cercle philosophique de Prague*. O tome je nedavno izvijestio Landgrebe u »Sjećanjima na svoj put Edmundu Husserlu i na suradnju s njim (*Edmund Husserl und die phänomenologische Bewegung*, Freiburg/München 1988, S. 24).

Osvjedočeni protivnik rasističke teorije i nacizma, Ludwig Landgrebe vrijeme drugog svjetskog rata provodi u akademskoj usamljenosti, i unutarnjoj emigraciji, kao službenik u jednoj trgovačkoj kući, u Hamburgu, gdje je u jesen 1945. postao docent, a 1946. ordinarius za filozofiju na Sveučilištu u Kielu. U proljeće 1956. prihvatio je poziv Univerziteta u Kölnu, gdje zajedno s Karlom-Heinzom Volkman-Schluckom vodi *Husserlov arhiv* i ostaje do

svojega emeritiranja 1970, a u Bergisch Gladbachu kraj Kölna živi do svoje smrti. Kölnsko razdoblje je i najplodnije razdoblje Landgrebeova života. Bio je jedan od najaktivnijih članova u *Marxismus-Kommission der evangelischen Studiengemeinschaft* i *Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen*, a od 1967. do 1970. predsjednik der *Allgemeinen Gesellschaft für Philosophie in Deutschland*. Od 1970. član je *Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften*.

Filozofski radovi Ludwiga Landgrebea bili su zapaženi u fenomenološkoj literaturi već prije rata, da bi ubrzo nakon rata svojim fenomenološkim analizama i studijama i posebno svojom knjigom *Philosophie der Gegenwart* (1952) postao poznat i široj filozofskoj javnosti u svijetu, pa i u nas. Njegove filozofske studije nastajale su kao odgovori na središnja goruća pitanja vremena u kojemu je Landgrebe živio i djelovao, a sabrane su u slijedećim knjigama: *Phänomenologie und Metaphysik* (1949), *Der Weg der Phänomenologie, Das Problem einer ursprünglichen Erfahrung* (1962), *Phänomenologie und Geschichte* (1968), *Über einige Grundfragen der Philosophie der Politik* (1969) i *Faktizität und Individuation* (1982). U tim svojim brojnim studijama Landgrebe je tematizirao filozofiju kako u njenom povijesnom značenju od Aristotela i Descartesa preko Kanta, Hegela i Marxa do Diltheya, Husserla i Heideggera tako i u sustavnom aspektu od problematike svijeta (prirode i povijesti) preko biti čovjeka, njegova spoznavanja i djelovanja do pojma bitka i Boga. U svojem filozofskom istraživanju, finom fenomenološkom analiziranju, umnom promišljanju, iskazivanju i

deskribiranju najraznovrsnijih problema i fenomena svijeta i života Landgrebe ne zapada ni u pozitivizam i dogmatizam ni u mitologiju i iracionalizam, nego i najteže probleme filozofije i teologije pokušava pojmiti i primjereno osvijetliti i izraziti na uman način. Primjereno tim umnim uvidima oblikovao je svoj praktični život kao što je svojom pedagoškom i znanstvenom djelatnošću pomagao oživljavanju, razvijanju i obistinjanju uma i duha u svakom svojem slušatelju i čitatelju. Tako je Landgrebe postao učiteljem mnogim, i našim, suvremenim filozofima. Od godine 1962. često je gostovao na našim fakultetima i u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku ne samo kao vrsni stručnjak nego i kao naš iskreni prijatelj i promicatelj »ljudskosti čovjeka«, kako se i sâm izrazio u Popratnoj riječi našem izdanju svoje *Suvremene filozofije* (Logos, Sarajevo, 1976).

Otvorenošću, jasnoćom, dubinom i sustavnošću svojih misli Ludwig Landgrebe je značajno utjecao na razvitak suvremene filozofske misli i prije svega na izvorno oblikovanje fenomenološke filozofije kojoj je posvetio čitav svoj život. Stoga ćemo ga i mi sačuvati u trajnoj uspomeni kao zbiljskog mislioca i istinskog prijatelja, kojemu se najbolje možemo odužiti prevodenjem i ostalih njegovih knjiga na hrvatski jezik. Time bismo njegovo životno djelo učinili pristupačnim širem krugu našeg filozofskog čitateljstva i pomogli kako osobnom osvještavanju i samorazumijevanju tako i »uzajamnom razumijevanju«, umnom razvijanju i očuvanju »ljudskosti čovjeka« u suvremenom svijetu, jer tome je Ludwig Landgrebe posvetio svoj život i djelo.

Ante Pažanin

Recenzija

George C. Edwards III

*At the Margins**Presidential Leadership of Congress*

Yale University Press

New Haven and London, 1989., str. 233

Istraživanje odnosa između predsjednika i Kongresa decenijama se nalazi u fokusu znanstvenog interesa i predmet je stalnog preispitivanja u američkoj znanstvenoj literaturi i publicistici. Velik broj rasprava, studija i članaka napisanih o tim pitanjima najčešće ostaje u okvirima starih modela o podjeli vlasti i odnosima (sukoba i koordinacije) između predsjednika i Kongresa. Naime, iako je američki predsjednički sistem najpotpunije izrazio načelo podjele vlasti, ipak postoje u egzekutivno-legislativnim odnosima brojna preplitanja i veze čije su posljedice međusobna ovisnost predsjedništva i Kongresa. Većina tih studija analizira ovlaštenja jedne i druge grane vlasti ili pak opisuju i analizira institucije i procese uključene u međusobne interakcije. I premda je nesumnjivo riječ o značajnim pitanjima koja su duboko utkana u temelje američkog predsjedničkog sistema, ona ipak ne pružaju dublju analizu razumijevanja predsjedničkog vodstva Kongresa, odnosno ne ulaze u srž tog fenomena.

Upravo iz tog razloga najnovija knjiga profesora političke znanosti na Sveučilištu Texas A and M Georgea C. Edwardsa III *At the Margins, Presidential Leadership of Congress* pobuđuje posebnu pažnju znanstvenika i političara, ali i svih onih koji se interesiraju za američko predsjedništvo i egzekutivno-legislativne odnose.

Profesor George C. Edwards III autor je brojnih knjiga, studija i članaka od kojih su najpoznatije knjige *Presidential Influence in Congress* (1980) i *The Public Presidency* (1983). A ova najnovija knjiga jedna je od

najvažnijih o američkom predsjedništvu objavljena u posljednjih 30 godina, odnosno nakon danas već klasične studije *Presidential Power* (1960.) autora Richarda Neustadta.

U knjizi *At the Margins, Presidential Leadership of Congress* Edwards nastoji duboko proniknuti u suštinu američkog predsjedništva, u različite putove, uvjete i potencijale predsjedničkog utjecaja i vodstva Kongresa. Njega interesira da li predsjednik može utjecati na akcije i stavove drugih i djelovati na rezultate Kongresa, pri čemu razlikuje pokušaj da se vodi Kongres i samo vodstvo. Oba aspekta su primaran interes autora koji veliku pažnju posvećuje istraživanju međusobnih odnosa ta dva elementa. Nadalje, on želi utvrditi *kako* i *zašto* predsjednici mogu u tome uspjeti odnosno ne uspjeti. U analizi tog fenomena Edwards se usredotočuje na *vodstvo*, a vršenje *utjecaja* ima centralno mjesto u autorovoj koncepciji. Po mišljenju autora »vodstvo ima mogućnosti da ne uspije samo ako ima mogućnosti da uspije: tj. ako lider može uvjeriti druge da se ponašaju na određeni način. Vodstvo bez mogućnosti izbora je prazan koncept: ako oni na koje lider želi utjecati nemaju stvarnih opcija, ne može se raspravljati o vodstvu« (str. 4). Predsjedničko vodstvo Kongresa kreće se oko postizanja ili poticanja podrške legislativnim stavovima šefa egzekutive. Članovi Kongresa su slobodni birati hoće li ili neće slijediti vodstvo šefa egzekutive, a predsjednik ih ne može prisiliti da djeluju, što nesumnjivo predstavlja primjer velikog izazova političkom vodstvu.

U analizama predsjedničkog vodstva Kongresa autor se oslanja na opsežnu empirijsku građu, te koristi kvantitativne analize povezujući ih s dokumentarnim i historijskim istraživanjima. Integracijom različitih pristupa autor ne samo što stvara solidnu osnovu za teorijski utemeljene zaključke već dokazuje da djelotvoran lider nije dominantan šef egzekutive koji restrukturira »konture političkog krajolika« da bi utro put promjenama, već je više »poma-gač« koji radi na marginama koalicijske građevine koristeći sve pogodnosti koje dolaze od političkih snaga u njegovoj okolini.

Edwards ističe da sami predsjednici ne donose veće promjene u javnoj politici; to me preokupacije i očekivanja Amerikanaca u odnosu na predsjedničko vodstvo u jednom tako izuzetno kompleksnom sistemu kao što je američki moraju se prilagodavati toj činjenici. Shvaćanje o dominantnom predsjedniku koji pokreće zemlju i Kongres kroz jako i uspješno vodstvo po ocjeni Edwardsa ima duboke korijene u američkoj političkoj kulturi, pa su šefovi egzekutive koje Amerikanci poštuju — Washington, Jefferson, Jackson, Lincoln, Wilson, oba Roosevelta — poprimili mitske dimenzije lidera. Takve percepcije direktno utječu na očekivanja Amerikanaca i njihove procjene predsjedničkog vodstva.

Autor dolazi do rezultata koji su bitno različiti od procjene javnosti i prevladavajućih stavova u radovima većine američkih istraživača. On naime, smatra da je predsjedničko vodstvo u postizavanju podrške u Kongresu uvijek djelotvornije na marginama nego u srži stvaranja kongresne politike.

Edwards utvrđuje tri primarna izvora predsjedničkog utjecaja na Kongres: partija, podrška javnosti i legislativna iskustva, a svaki od navedenih izvora ima više komponenta. Ono što je bitno za njegovu analizu svakog od navedenih izvora utjecaja (to jest kako predsjednik koristi ove izvore i kako Kongres na njih reagira) je autorova koncepcija »strateške pozicije«, teorijski potencijal izvora kao instrument vodstva. Strateška pozicija predsjedničkog vodstva Kongresa proizvod je kulturnog, političkog, institucionalnog i historijskog konteksta koje je važno istražiti da bi se to vodstvo što bolje razumjelo. Profesor Edwards istražuje pokušaje predsjednika da primijeni odnosno koristi svaki izvor da bi ostvario podršku u Kongresu pokazujući da oni rijetko mogu proširiti osnovu izvora ili upravljati tim izvorima pouzdano. Svaka okolina nameće ograničenja ali i osigurava povoljne uvjete za predsjedničko vodstvo.

Strateška pozicija predsjednika u funkciji lidera svoje političke partije ima veoma značajnu ulogu u vodstvu Kongresa. Zbog decentralizacije američkog političkog sistema i centrifugalnih sila koje otežavaju

medusobne predsjedničko-kongresne odnose Bijela kuća nastoji pronaći protumjere prirodnim konfliktnim tendencijama u egzekutivo-legislativnim odnosima. A jedina institucija koja raspolaže potencijalom njegovanja sistematske suradnje između predsjednika i Kongresa je politička partija. Stoga je, bez obzira na sve druge izvore, predsjedničko vodstvo partije u Kongresu jedan od najvažnijih zadataka šefa egzekutive, kako bi ostvario podršku svojim legislativnim programima. Članovi Predstavničkog doma i Senata koji pripadaju predsjedničkoj partiji gotovo uvijek formiraju nukleus koalicione podrške predsjedničkim prijedlozima, iako predsjednik ne može uvijek očekivati bezrezervnu podršku članova svoje partije. Unatoč tome što je politička partija kojoj pripada predsjednik najpouzdaniji i najkorisniji izvor predsjedničkog utjecaja na Kongres, Edwards veoma dokumentirano ukazuje na brojne prepreke koje ovaj mora savladavati da bi u tome uspio. Taj je izvor, bez obzira na to koliko značajan bio na »marginama koalicione građevine« (str. 100), ograničen fragmentacijom vlasti Kongresa, nezavisnom političkom bazom kongresmena i slabošću partijske discipline.

Podrška javnosti, odnosno javno mišljenje, je drugi značajan izvor predsjedničkog vodstva Kongresa ali za razliku od političke partije i legislativnih iskustava ovaj izvor uključuje indirektno vodstvo Kongresa. Kao centralna ličnost u američkoj politici predsjednik je stalno izložen kritikama javnog mišljenja i procjenama svih segmenata društva, uključujući i one koji drugačije artikuliraju specifične političke preferencije. Procjena predsjedničke politike u javnosti utječe na ponašanje kongresmena u procesu donošenja odluka kojima pružaju podršku ili se suprotstavljaju predsjedničkoj politici. Stav javnog mišljenja kongresmeni koriste i kao indikator predsjedničke sposobnosti mobiliziranja javnog mišljenja protiv svojih oponenta.

U svojim analizama Edwards pokazuje da javno mišljenje, bez obzira na svoju važnost i korisnost kao izvor predsjedničkog vodstva Kongresa, ono ipak ne dominira egzekutivo-legislativnim odnosima. Slično partijskom vodstvu, ono je najuspješnije na

marginama unutar granica drugih izvora utjecaja na Kongres. Nadalje, podrška javnosti nije uvijek i najpouzdaniji izvor predsjedničkog vodstva i ne može se lako stvoriti u trenutku kada je najpotrebnija.

Treći izvor predsjedničkog vodstva Kongresa kojeg Edwards detaljno istražuje i analizira odnosi se na legislativna iskustva. I ovdje, kao i u slučaju prva dva izvora, Edwards pokazuje da se legislativna iskustva kao izvor utjecaja na Kongres ne nalaze u srži predsjedničkog vodstva, već se uspješno primjenjuju samo na marginama koalicione građevine, ponajviše stoga što se u kontekstu u kojem predsjednik pokušava primijeniti taj izvor utjecaja nalaze i druge institucije i akteri s nezavisnom vlašću uključenom u stvaranje politike u Kongresu, a one značajno ograničavaju predsjednički utjecaj. Legislativna iskustva samo su jedan od mnogih faktora koji utječu na stvaranje politike u Kongresu. Stoga pažnju ne treba ograničiti isključivo na ličnost šefa egzekutive i njegove sposobnosti u kreiranju određene politike, već na kontekst u kojem predsjednik nastoji ostvariti svoje ciljeve. On upozorava da je pretjerano naglašavanje uspješnog vodstva Kongresa u prvih 100 dana F. D. Rooseweltove politike, odnosno politike *New Deal*, Lyndona Johnsona u prvoj sesiji 89 Kongresa, te Ronalda Reagana 1981. godine pridonijelo preuveličavanju legislativnih iskustava i prekomjernoj personalizaciji vlasti. Da li će predsjednik s više uspjeha »progurati« predsjednički program kroz Kongres ovisi mnogo više o drugim faktorima nego o legislativnim iskustvima predsjednika. Brojna istraživanja, na koja se i Edwards poziva, ukazuju na relativnu važnost predsjedničkog legislativnog iskustva i ističu značenje institucionalnog konteksta. Primjena legislativnih iskustava koja se javljaju u različitim oblicima kao npr. osobni apeli predsjednika po jedinim članovima Kongresa, pregovaranja i konzultacije s kongresnim liderima ili grupama članova Kongresa, zatim utvrđivanje prioriteta legislativnih prijedloga su, iako važan aspekt predsjedničke strategije, ograničena strateškom pozicijom predsjednika. I ovaj izvor, kao i dva druga, najvažniji je

na marginama koalicione građevine, tj. u prikupljanju posljednjih glasova neophodnih za prolaženje predsjedničkog programa.

Koncept strateške pozicije igra istaknutu ulogu u analizi predsjedničkog vodstva Kongresa. Međutim, strateške pozicije predsjednika uglavnom su određene relativnim mogućnostima uspješnog postizanja predsjedničkih ciljeva u Kongresu.

Iz svega što smo iznijeli o Edwardsovima istraživanjima može se zaključiti da su uvjeti za uspješno predsjedničko vodstvo Kongresa nesigurni, a predsjednička strateška pozicija neizvjesna (str. 220). »Predsjednici su rijetko u poziciji da stvarno povećavaju svoje izvore. Oni djeluju na marginama više promjene omogućujući, nego što upravljaju njima« (str. 221). Po ocjeni Edwardsa najuspješniji u svojim odnosima s Kongresom su oni predsjednici koji shvaćaju svoja vlastita ograničenja i koriste sve pogodnosti koje im stoje na raspolaganju. I premda postoje stanovit pokušaji da se veće promjene u američkoj politici objasne s aspekta ličnosti, politički je sistem suviše komliciran, vlast suviše decentralizirana, a interesi suviše raznoliki da bi jedna ličnost, bez obzira na to koliko bila izvanredna, mogla dominirati (str. 224). Sami predsjednici ne donose veće promjene u javnoj politici zaključuje Edwards. »Predsjednik nije vladar američke države već vitalna centralizirajuća snaga koja osigurava vođenje i energiju za stvaranje nacionalne politike« (str. 224). Razumijevanje predsjedničkih odnosa s Kongresom izuzetno je važno za razumijevanje i stvaranje američke politike.

Rezultati istraživanja do kojih je došao profesor Edwards u svojoj knjizi predstavljaju velik izazov tradicionalnim i uvriježenim shvaćanjima o egzekutivo-legislativnim odnosima i predsjedničkom vodstvu Kongresa kao i korektivnim shvaćanjima koja personaliziraju politiku i pridaju jednoj ličnosti ili strategiji veći utjecaj nego što to ona zaista i zaslužuje. Edwardsova knjiga je istovremeno poticajan izazov za daljnja istraživanja složenih egzekutivo-legislativnih odnosa u američkom političkom sistemu.

Štefica Deren Antoljak

Prikaz

F. H. Hinsley

*Sovereignty*Cambridge University Press, 1986.
(drugo izdanje)

U inflaciji riječi često i važni pojmovi izgube značenje i pretvore se u prazne zvučne olupine. Čini se da takva opasnost u posljednje vrijeme prijete pojmu »suverenitet«. S obzirom na političke probleme i nedaće koje proživljavamo i s obzirom na apsolutnu dominaciju političkog govora u javnom govoru, pojam suvereniteta i njegove etimološke izvedenice koriste se nesrazmjerno stvarnoj potrebi za razgovjetnim i jasnim političkim diskursom, a ponekad, štoviše, i usprkos toj potrebi.

Da bismo ovom pojmu vratili pripadajuću sadržaj i temeljito se upoznali s njegovim povijesnim, pravnim i politološkim kontekstom i konotacijama, može nam poslužiti knjiga Suverenitet Francisca H. Hinsleya, koja će, nadamo se, uskoro izaći i u hrvatskom prijevodu. Radi se, naime, o knjizi koja obrađuje jednu od bitnih kategorija političke znanosti, nužnu za razumijevanje drugih politoloških, pravnih, socioloških i povijesnih pojmova. Ona je doista nezaobilazna za politologe, pravnike, povjesničare i ostale društvenoznanstvene stručnjake, zahvaljujući sustavnosti, iscrpnosti i širini, odlična je literatura za studente navedenih struka. Francis H. Hinsley, kembridžski profesor, spojio je, naime, anglosaksonsku profesionalnu i znanstvenu temeljitost sa šarmom engleskog jezika i duha i tako stvorio literaturu dovoljno ozbiljnu za stručnjake i dovoljno zanimljivu za laike.

Suverenitet obiluje povijesnom, pravnim i politološkom argumentacijom i tezama, potkrijepljenima stotinama povijesnih primjera. Ovaj doista interdisciplinarni rad F. H. Hinsleya omogućuje čitatelju pogled iznad horizonta vlastite struke, što je vrlina

malobrojnih djela i rijetkih autora istinskih erudita.

Knjigu čini šest poglavlja. Prvo poglavlje, pod naslovom »Suverenitet, društvo i država«, propituje odnose između ove tri temeljne i neodvojive kategorije društvenih znanosti promatrajući njihov međuzavisni i sinkronijski razvitak na konkretnim povijesnim primjerima brojnih evropskih, azijskih i američkih bivših, ali i suvremenih država koje su u različito vrijeme prolazile svoju »postprimitivnu fazu«, naime fazu prelaska primitivnog, plemenskog društva — autor koristi općenitiji izraz »segmentarno društvo« — u društvo kojim vlada država kao jedinstveni središnji aparat vlasti koji je kao takav priznat, premda na svom teritoriju može vršiti djelotvornu ili manje djelotvornu vlast. Za ilustraciju tog prijelaza iz »bezdržavnog« u društvo kojim upravlja država autor se služi i brojnim primjerima suvremenih afričkih društava kod kojih spomenuti prijelaz još nije završen. Autor ovdje naglašava da je pojava države kao oblika vladavine nužan, ali ne i dovoljan, uvjet koncepcije suvereniteta — pojava ove koncepcije odgaga se, naime, sve do trenutka kad zajednica i vlast, država i društvo, ostajući nužno odvojeni u nekim aspektima, postaju u određenom stupnju integrirane, kada se uzajamno priznaju.

Govoreći prvenstveno o povijesti ideje suvereniteta, a onda i o utjecaju razvitka te ideje na političku praksu unutar društva i u međudržavnim odnosima, autor ističe da mu je istraživanje otežano semantičkim zamkama, koje su prisutnije kad je riječ o istraživanju povijesti ideja, nego kad se istražuju povijesne činjenice o kojima ne govore samo riječi. Uvijek, naime, postoji opasnost da se krivo razumiju i krivo interpretiraju ideje koje su izražavali ljudi u prošlim vremenima, u drugim prostorima i kulturama. Međutim, koliko god ono bilo složeno, proučavanje povijesti političkih ideja neprocjenjivo je za razumijevanje suvremene političke zbilje, a neprevedive riječi drugog jezika, ako smo ih kadri razumjeti u izvorniku, obogatit će i naše razumijevanje realiteta.

U poglavljima »Pojam suvereniteta u antičkom svijetu« i »Pojava moderne teorije suvereniteta« autor razmatra razvitak ideje suvereniteta, ideje da »konačna i apsolutna vlast ne može biti izvan zajednice«, u svijetu grčkih polisa, helenističkim monarhijama i Rimskom Carstvu, i potom u Bizantu, islamskom svijetu i srednjovjekovnoj Evropi. Tu se stoga mogu naći sustavno obrađene ključne točke političkog razvitka tih društava i njihova »moderniziranja«. Čini se da je, nakon izrazite segmentarnosti grčkog političkog prostora, s polisima koji čine zasebne političke zajednice, a ipak imaju neodređenu svijest o široj zajednici kojoj pripadaju, glavna smetnja jasnijem formuliranju ideje suvereniteta bila teokratska narav vladavine u Rimskom Carstvu, Bizantu, srednjovjekovnom islamu i feudalnoj Evropi. Feudalna Evropa, dakako, ima ovdje posebno mjesto jer su se upravo iz nje razvila moderna politička društva. Povijest srednjovjekovne Evrope protiče u znaku sukoba carstva i papstva, božanskog i svjetovnog autoriteta koji sebi također teži prisvojiti božanske atribute. Teokratska obilježja i teokratska legitimacija i careve i papine vlasti golema su prepreka ideji da kršćanskim svijetom — Evropom — vlada suverena vlast. Ideja suvereniteta, koja je u Evropu stigla iz rimske političke misli, ostaje irelevantna unutar sukoba dvaju teokratskih autoriteta. Srednjovjekovna je Evropa, sa svojim zasebnim zajednicama koje su i same bile pod vlašću primitivnih, »segmentiranih« država, mogla biti samo ritualna, a nikako politička zajednica, premda su je i papa i car težili u cjelosti »pokriti« svojom vlašću. Konsolidaciju vlasti vladara pojedinačnih zajednica Evrope, budućih modernih integriranih država, ometale su, s jedne strane, pretenzije svjetskih autoriteta, pape i cara, a s druge strane rađanje svijesti zajednice o vlastitim pravima naspram kralja, što već predstavlja zametak moderne građanske konstitucije političke zajednice. Uz to se autor pozabavio i razvitkom moderne ideje prava, koja nakon 13. stoljeća počinje potiskivati do tada teorijski dominantnu ideju da božji zakon u sebi obuhvaća cjelokupno pravo, a čiji je prak-

tični pandan bio prevlast sile. Da bi se pojavio moderan pojam suvereniteta, naime, morala je nestati ideja da su i monarh i zajednica podređeni nekom univerzalnom pravnom poretku, božanskom zakonu, da bi umjesto nje postupno prevladala ideja o zakonu kao legaliziranoj volji apsolutne vlasti.

Diskusija o tome tko je u zajednici posjednik te apsolutne ili suverene vlasti nastavljena je u četvrtom poglavlju »Moderna povijest koncepcije suvereniteta unutar društva«. Autor pomoću glavnih teza i teorija najplodnijih političkih mislilaca na pragu modernog doba pokušava rasvijetliti konačnu pojavu jasne i potpune teorije suvereniteta krajem 16. stoljeća, u djelu Jcana Bodina *Six livres de la republique*, koje smatra prijelomnim za ovu problematiku. Premda su intelektualni temelji za nastanak ideje suvereniteta postojali još od kraja 13. stoljeća, tek su u 16. stoljeću sazreli politički uvjeti u kojima se ta ideja mogla iskristalizirati. Uz nju su istovremeno sazrijevale i druge temeljne moderne političke ideje: ideja prava kao pozitivnog pisanog prava, ideja države kao vrhovne ljudske zajednice, ideja političke vlasti različite od puke moći tj. ideja legitimitne vlasti itd. Velik utjecaj na taj proces misaonog razvitka u Evropi imali su rimsko pravo te ideje i teorije klasičnih antičkih mislilaca, koji postaju nezaobilazna literatura modernih političkih filozofa. Autor dalje prati razvitak političke misli, a unutar nje poglavito ideje suvereniteta, u djelima najistaknutijih mislilaca 16. 17. i 18. stoljeća — Machiavellija, Rousseaua Hobbesa, Locke, Grotiusa, Vattela i drugih.

U tom se kontekstu kao izrazito relevantno pojavljuje pitanje: gdje unutar društva počiva suverena vlast. To pitanje, jedno od središnjih u političkoj filozofiji, rezultiralo je višestoljetnom diskusijom, iz koje se iskristaliziralo nekoliko teorija: teorija vladarevog suvereniteta, koju dovode u pitanje i same temeljne premise modernog građanskog društva, zatim teorija narodnog suvereniteta kao svojevrzni romantizam političke filozofije, i u izvjesnom smislu sintetička teorija državnog suvereniteta. Ovdje država, kao nositelj suverenosti, nije

shvaćena ni kao državna egzekutiva, ni kao politička zajednica građana, nego kao pojmovni nositelj moći koji se utjelovljuje u različitim prikladnim formama. Rasprava o tome gdje u društvu leži suverenitet u biti je rješavanje problema odnosa između društva i države, građana i vlasti, pojedinca sa svojim prirodnim pravima naspram države-Leviathana koji posjeduje svako pravo. Stoga je i istraživanje razvitka ideje suvereniteta od antike do danas istodobno i istraživanje razvitka političkog sustava od teokracije do demokracije, ili istraživanje državnih oblika od teorijski svemoćne i ničim ograničene, ali u vršenju vlasti nedjelotvorne, drevne monarhije, pa do integralne i efikasne moderne države, koja je, međutim, podvrgnuta sve većim etičkim, pravnim i političkim ograničenjima u vršenju vlasti nad svojim građanima.

Peto poglavlje govori i koncepciji suvereniteta u povijesti međudržavnih odnosa. Radi se o zanimljivom i danas aktualnom pitanju kako suverenitet država, koji je i uvijek članstva u međunarodnoj zajednici, pomiriti s nužnošću poštovanja izvjesnih pravila ponašanja država u međunarodnim odnosima. Problem se u različitim oblicima pojavljivao još od antike, kroz pokušaj Rima i Bizanta da budu gospodari svijeta, preko težnji srednjovjekovnog evropskog carstva i papstva da dominiraju kršćanskim svijetom i njihovih međusobnih sukoba, pa sve do pojave moderne kategorije međunarodnog prava u 17. stoljeću. Spremnost da se u međudržavnim odnosima doista poštuju određene norme ponašanja F. Hinsley povezuje s konačnom izgradnjom moderne suverene države, kakvima su evropske vodeće države postale u prvoj polovici 18. stoljeća.

U posljednjem, šestom poglavlju pod naslovom »Koncepcija suvereniteta u suvremenom svijetu« autor proučava procese koji su konačno uobličili ideju suvereniteta i

njezinu primjenu unutar pojedinačne države, ali i u međudržavnim odnosima u posljednjih stotinu godina. Ako se radi o teorijskom poimanju ideje suvereniteta, najrecentniju fazu povijesti politike i političke teorije obilježava divergencija koncepcija suvereniteta. Na području političke prakse, barem u razvijenim zemljama Zapada, to je doba sve čvršćeg povezivanja političke zajednice i države; radi se, naime, o sve većoj složenosti društva i njegovoj sve jačoj integraciji uz sve veću potrebu državne regulacije, iz koje proizlazi sve jača centralizirana država. U međunarodnim odnosima, sve razorniji ratovi nagnali su vodeće države da uporno, premda prilično neuspješno, tragaju za modusom reguliranja međusobnih odnosa. Privremenost i slabost različitih paktova, pa i međunarodnih organizacija čiji je cilj sprečavanje rata proizlazi iz temeljne nemogućnosti da se suverena država odrekne svoga *ultima ratio*, prava da upotrijebi posljednje sredstvo ostvarenja svojih interesa — rat. To se pravo, *ius ad bellum*, u moderno doba učvrstilo i, oslobođeno od vanjskih moralnih i teoloških ograničenja, pretvorilo u najtemeljniju od svih prava suverene države. Čini se, stoga, da je moguće rješenje jedino u tome da zbog razornosti ratova, koji takav način promicanja vlastitih interesa čini više štetnim nego korisnim čak i za ratnu pobjednicu, države počnu po svaku cijenu pribjegavati mirnom rješavanju sporova. Takav proces, doista, zamjetan je u odnosima vodećih svjetskih država u razdoblju nakon drugoga svjetskog rata.

U posvemašnjoj besparici našeg izdavaštva preostaje nam da se nadamo da će ova briljantna mala knjiga o velikoj temi doista ugledati svjetlo dana i u hrvatskom prijevodu.

Veljka Čolić-Peisker

Recenzija

Vladimir Goati, Marjana Pajvančić,
Ognjen Pribičević

Jugoslavija na prekretnici
(*Od monizma do građanskog rata*)

Jugoslovenski institut za novinarstvo,
Beograd, 1991.

Prvi slobodni izbori u Jugoslaviji sprovedeni u 1990. godini konsekvantan su događaj. Okolnosti pod kojima je uveden višepartijski sistem, rezultati izbora, programske orijentacije, tipovi liderstva, a posebno rezultati izbora i činjenica da su izbori bili posve delimičnog dejstva, jer nije bilo opštinskih i saveznih izbora, odlučujuće i višeznačno određuju ukupni društveni život u Jugoslaviji. I više od toga — svi ovi momenti će uticati na buduća događanja u Jugoslaviji. Sve to uticaće da izbori '90 budu predmet brojnih istraživanja. Oni mogu biti istovremeno i katalizator za društvenu teoriju i istraživanja u procesu oslobađanja od predominacije ideološkog pristupa u našim istraživanjima i društvenim naukama.

Knjiga Jugoslavija na prekretnici, podnaslova »Od monizma do građanskog rata«, jedan je od prvih priloga produbljenom istraživanju političkog života u Jugoslaviji pre i nakon ovih izbora. Noseći prilog u ovoj knjizi napisao je Vladimir Goati, a odnosi se na opšte okolnosti i konsekvence izbora. Prilozi Marjane Pajvančić i Ognjena Pribičevića sasvim direktno i analitički analizuju programska opredeljenja političkih partija, izbornu zakonodavstvo i rezultate izbora za centralne organe vlasti u federalnim jedinicama Jugoslavije. Te analize i bogat empirijski materijal (pregled rezultata izbora, izvodi iz programskih dokumenata partija, izvodi iz izbornih zakona) pružaju osnove za dalja istraživanja izbora '90. godine.

Analiza ukupnog konteksta prvih slobodnih izbora u Jugoslaviji izvedena je na optimističkoj pretpostavci da će oni značiti uvod u demokratsku prekretnicu Jugoslavije. Ali, dublja analiza rezultata navodi autore na zaključak o mogućnom teškom građanskom ratu.

Noseći prilog u knjizi Jugoslavija na prekretnici napisao je Vladimir Goati. U svom prilogu on propituje sledeće teme: proces raspadanja vladajućeg političkog režima izgrađenog na vlasti jedne partije, karakteristike prvih slobodnih izbora posle rata, politički život nakon izbora, iskušenja političkog života danas i mogući rasplet jugoslovenske političke drame.

Najopštije rečeno, Goati se bavi političkim dimenzijama krize realsocijalističkih režima i te dimenzije precizno smešta u sferu autoritarne alokacije vrednosti. Ta sfera je bila neproduktivna i po sam režim i, naravno, po društvo, a u našem slučaju pokazala se neproduktivnom ili čak kontraproduktivnom po integritet državne zajednice. Ovde se kritički naglašava da je i Jugoslavija uprkos svim specifičnostima pripadala društvima »realnog socijalizma«, odnosno monističkim sistemima. U prilog tome moglo bi se dodati: ako je ta činjenica mogla biti prikrivena dok su ti sistemi bili na delu, način raspadanja je pokazao da je tu bilo reči o istom ili sličnom sistemu. Istina, naš je sistem imao nekih specifičnosti (nezavisna pozicija Jugoslavije, radničko samoupravljanje, visok stepen decentralizacije, otvorenost državne granice, značajna podrška masa). Ove specifičnosti uslovile su sporije rušenje socijalizma, ili su uticale na prevagu nacionalističkih alternativa, kao i na ishod rezultata izbora.

U svakom slučaju, slom socijalističkih sistema, pa i našega, zbio se kao raspad monizma. Pojavni oblik toga raspadanja je nastupanje autonomne političke sfere sredinom osamdesetih godina. Pod tim se podrazumeva pojava grupa, saveza, pokreta, udruženja koji već svojom pojavom dovode u pitanje monopol SKJ u političkom životu. A to je bila prvorazredna politička činjenica. To utoliko pre što društveno-političke or-

organizacije nisu značile mogućnost političkog angažmana masa. Ali one nisu, kako misle mnogi autori, bile samo »organizacije make-te«, već su bile stvarni posrednik političkog života elita. One su bile sigurnosni ventil za omekšavanje i sprečavanje sukoba unutar prenaseljene i ambiciozne elite. U ove organizacije smeštao se rezervni kadar koji je sticao i ugled i uhljebljenje i moć. Tako su ove organizacije širile i učvršćivale krug političke elite, ali i simulirale širok aktivitet masa.

Razbijanje političkog monizma Goati nalazi u nizu komplementarnih procesa koje naziva zajedničkim imenom »stvaranje autonomne političke sfere«. To su: 1. Oživljavanje religiozne aktivnosti i crkvenih institucija koje se politizuju. 2. Pojava omladinske kontrakulture i omladinskih pokreta sa nizom političkih i kulturnih zahteva. 3. Nastajanje autonomnih političkih organizacija (savezi, pokreti, partije). 4. Pojava da izvan SKJ ili protiv njega nastupaju institucije koje su ranije bile pod njegovom ideološkom kontrolom (udruženja, savezi, akademije nauka, sindikati i sl.).

Proces nastajanja autonomne političke sfere tekao je neobičnom brzinom. Goati to tumači činjenicom da je u krilu civilnog društva postojao značajan latentni pluralistički potencijal. To objašnjava i činjenicu što je lako pala ideološka iluzija o mogućnosti »nepartijskog političkog pluralizma«. Goati izlaže oštroj kritici onaj deo naučnika koji su nekritički branili ovu ideološku konstrukciju, iako razume načelne motive takve konstrukcije (zalaganje za političku borbu bez otvorenog i neprincipijelnog partijskog sukobljavanja, otpor isključivanju masa iz političkog života od strane stranačkih rukovodstava i lidera).

Najznačajniji moment razaranja političkog monizma u nas, istovremeno i uzrok i posledica, jeste dezintegracija i raspad SKJ kao dominantnog političkog subjekta. Ovaj proces je bio dugo pripreman, a po svom dejstvu imao je kao neminovne posledice istovremeno i dezintegraciju društva i jugoslovenske državne zajednice, odnosno otvorenu segmentaciju jugoslovenskog društva pa i preteći dramatični raspad Jugoslavije.

Dezintegracija SKJ dobila je oblik komunističkog nacionalizma. Taj proces pretvaranja komunističke u nacionalističku poziciju tekao je u našim republikama različitim tempom. To je imalo posledica na rezultate izbora. Oni koji su se brzo prebacili na nacionalistički program imali su više uspeha na izborima, a oni koji su u tome primat prepuštali novim partijama ubedljivo su izgubili na izborima. To pokazuje da je taj nacionalizam imao oblik »instrumentalnog nacionalizma« i po tome se sasvim približio antikomunističkom nacionalizmu. I jedan i drugi nacionalizam teže homogenizaciji i totalizaciji nacije i razbijanju organske solidarnosti jugoslovenske zajednice. Rezultat toga je dovršavanje ideja nacionalnih ekonomija, jednosmerne nacionalne migracije, segmentacija kulturnog i duhovnog života i, nužno, antagonizovanje društva po ovim osnovama.

Kao moment razbijanja političkog monizma nastanak političkih partija zbio se u Jugoslaviji u relativno mirnim uslovima i zbog toga relativno bezbolno. To se tumači opštim dejstvom promena u Istočnoj Evropi, raspadanjem SKJ i sveukupnom krizom jugoslovenskog društva.

Novoformirane političke partije imaju dosta zajedničkih karakteristika.

U programskom smislu među novoformiranim partijama postoji velika saglasnost. I Goati i Pribićević navode kao slične programske ciljeve — privrženost političkoj demokratiji parlamentarnog tipa, tržišnu privredu, nacionalni interes kao važno uporište.

Važna je karakteristika višestranačke političke scene i to što su većina partija, u stvari, »partije nostalgije« jer se pozivaju na stara vremena, stare programe, stara znamenja i sl. Samo mali deo su partije posebnih socijalnih slojeva, grupa i profesija ili partije konkretnih socijalnih programa.

Niz posebnih momenata naše višestranačke scene navodi na zaključak da se formiranje novih partija zbio u uslovima koji bi se mogli označiti kao »predracionalni pluralizam« ili, kako to Goati zove, neregulisani pluralizam, pluralizam bez jasnih

pravila igre, ili najzad kao »divlji pluralizam« koji je često više okrenut prošlosti nego budućnosti i zbog toga nestrpljiv prema budućnosti i po nizu pojavnih oblika veoma neurotizovan.

Sve to učinilo je da i izbori iz 1990. godine budu po posledicama višeznačni.

Slobodni izbori '90. odvijali su se kao grozničava borba za legitimitet nosilaca političke vlasti. Ali upravo u tom zadatku oni su se pokazali potpuno deficitarni. Naime, sadašnja vlast u Jugoslaviji ima okrnjen legitimitet jer nisu svuda održani i opštinski i savezni izbori.

Ovi izbori probudili su mnoge nade i elita i masa. Otuda relativno visok odziv birača. Ali Goati upozorava da nije beznačajno ni to što je od izbora apstinirala gotovo petina (1/5) potencijalnih birača, kao ni to što u strukturi apstiniranih ima nacionalnih skupina, radnika, mladih, inteligencije, bivših komunista i sl.

Vredno je navesti Goatijeve objašnjenje rezultata izbora. Iako skeptički zastaje pred mogućnošću da se pruži neko egzaktno objašnjenje izbora bez dubljih analiza, on nudi neke hipoteze. Ono što je u njegovim analizama konstantno, to je stav da su na pluralističkim izborima u Jugoslaviji pobjedu odneli novi totalitaristički, nacionalni, čak nacionalistički programi, dok klasične građanske, liberalne i socijaldemokratske tendencije i alternative nisu mogle da se probiju na tlu nasleđenih totalitarnih i nedemokratskih iskustava.

Na podlozi ovakvog stava Goati posebno analizuje strukturu izbornih pobjednika i izbornih gubitnika, a posebno sudbinu reformisanih komunista. Prvo se pokazuje velika polarizacija bivših komunista na velike gubitnike (BiH, Makedonija, Hrvatska, Slovenija) i velike pobjednike (Srbija i Crna Gora). Ova polarizacija ne dozvoljava da se zaključi sa sigurnošću da je ovde reč o uticaju ukupne razvijenosti, odnosno nerazvijenosti po modelu: siromašni glasaju za komuniste, a bogatiji protiv njih. Za dublje tumačenje ovih rezultata on mora da se posluži analizom odnosa prema nacionalnom

pitanju i prema Jugoslaviji kao državnoj zajednici.

U nekim republikama na izborima su pobedile novoformirane partije. Ove se partije javno i odlučno distanciraju od starog režima (socijalizam, samoupravljanje, radnička klasa, društvena svojina), zalažu se za vrednosti liberalne demokratije, ali otvoreno stoje na nacionalnom stanovištu. Ovo poslednje je tačka oslonca njihove politike i njihovog izbornog trijumfa. Po Goatiju, taj je trijumf istovremeno označio trijumf nacionalističkog nad jugoslovenstvom i početak otvorenog nacionalnog sukobljavanja. Tako se na ovoj tački pokazuje ne samo odnos prema starom režimu nego i prema Jugoslaviji kao političkoj zajednici.

Samo je naizgled paradoksalna karakteristika politike novih pobjednika te što odlučno rade na centralizaciji republičke vlasti i na centralnoj poziciji vlastite partije u svojim republikama.

Sve u svemu, prvi slobodni izbori u Jugoslaviji doveli su do temeljne preraspodele moći, promenili su način vladanja i izvršili su selekciju stranaka. Ali najznačajnija posledica prvih izbora je stvoren nesklad između republičkih i saveznih organa vlasti. Reč je o tome da nisu istovremeno izvršeni izbori za savezne organe vlasti, što je institucije federacije ostavilo bez legitimacije. Tako se u konkretnim sukobima vodi borba između organa koji imaju legitimaciju i organa kojima se lako pripisuju kvalifikacije ostatka starog režima. U tim sukobima skoro zakonito prevagu dobijaju republički organi.

Taj odnos republičkih i saveznih organa prva je i najočiglednija karakteristika novog političkog mozaika. Uz to sledi generalna redistribucija moći, u svim sferama, i to prvenstveno posredstvom reprivatizacije i tržišta.

Delovanje ovih mehanizama omogućava Goatiju da, pomalo optimistički, zaključi da posle izbora politički život ulazi u »redovne okvire«. Pod tim on podrazumeva da politika postaje stvar političkih elita. Ali, kako je politika više od toga, a naša situacija bremenita suprotnim i antagonizovanim silama,

sve je jasnije da će u naš politički prostor ulaziti i drugi činioци — vojska, na primer, a i međunarodni činioци. Ali na nivou »normalnog« političkog života Goati ima pravo. On tako dokazuje da je politički život došao do »normalnog intenziteta« samo mali broj ljudi učestvuje u političkim procesima, i to daleko manji broj nego što je nekada bilo u jednopartijskom sistemu. S tim u vezi on dokazuje da je članstvo nekadašnjeg SKJ bilo osnovni rezervoar i članstva i rukovodstava novih partija. Ta činjenica, prognozira Goati, mogla bi u skorju budućnosti biti osnova sukoba u novim partijama između bivših komunista i autentičnih lidera novih partija.

Goati skreće pažnju na još jedan važan moment političkog, tačnije partijskog života. To je dominacija naučne inteligencije u rukovodstvima novih partija. To tumači činjenicom da je politička borba na nivou opštih načela i kritike lako privukla intelektualce pa zato očekuje da će vremenom, kad politika uđe u nužnu pragmatiku i tehnologiju, ona to mesto ustupiti političkim praktičistima i rutinerima i da će se vratiti svojim poslovima.

U karakteristike sadašnjeg političkog mozaika spada i to što među partijama prevladaju »partije konglomerati« i »partije pokreti« bez jasno diferenciranih slojnih, klasnih, profesionalnih zahteva. To se, kao i u slučaju učešća inteligencije, tumači kao posledica sadašnjeg načelno-vrednosnog razdoblja političke borbe i skoro potpunog zanemarivanja ekonomskih problema. Ali ta činjenica već sada rada neugodne posledice. Nove partije koje su na nacionalnim programima osvojile vlast odmah su došle u velika iskušenja: šta učiniti s vlašću u uslovima dramatične ekonomske krize i kako realizovati velika izborna obećanja. Ova iskušenja, iako na drugi način, prate i bivše komuniste koji su osvojili vlast na izborima. Goati verava da je evidentno da se, bar zasad, novi vlastodršci nisu pokazali uspešnijima od starih u sferi ekonomskih odnosa. Zato su novi vlastodršci nužno veliki deo svoje energije trošili na izgradnju nove (nacionalne i nacionalističke) koreo-

grafije - promena imena, zastava, grbova, himni.

Neuspeh u rešavanju ekonomskih problema i ostvarivanju izbornih obećanja navodi Goati na dalekosežan zaključak: nacionalna platforma mogla je biti izborno efektivna, ali se pokazala apsolutno deficitarnom nakon izbora. Pokazalo se, naime, da se na toj osnovi ne može uspešno odvijati ekonomski život, da se čak ne može ni vladati bez enormne količine represije. Ovaj neuspeh republičke elite danas prikrivaju grozničavim naglašavanjem samostalnosti i suverenosti republika i nizom međurepubličkih blokada i skoro otvorenih ratova. A kao značajna protivteža toj politici u svim republikama jačaju zahtevi za regionalnim autonomijama i to kao protivteža republičkim i nacionalnim centralizacijama.

Sve ovo i često sektaštvo prema pripadnicima drugih partija, a posebno prema pripadnicima bivšeg SKJ, omogućava Goati da zaključi da je glavna karakteristika naše posleizborne situacije to što se u društvu, uprkos svim obećanjima i proklamacijama, malo toga promenilo. To utoliko više pada u oči što novi vlastodršci nekritički uveravaju u izuzetno visok stupanj demokratičnosti novih režima i što šire uverenje u moć pluralističke demokratije previdajući pritom i stvarnu ekonomsku situaciju i stvarnu političku kulturu.

Goati ovom nekritičkom samorazumevanju naše posleizborne situacije suprotstavlja značajnu pojavu »neokomunističkog izazova«. Pod tim se podrazumeva idealizacija »starih dobrih vremena« pod komunistima. Ta idealizacija je svakako rezultat intenzivne ekonomske krize, dezintegracije Jugoslavije, zavodljivosti starih izvornih komunističkih parola, straha od kapitalističke eksploatacije, egalističke svesti, osećaja nerada i zemlji i sl.

Sprovođenje pluralističkih izbora u Jugoslaviji značajan je korak u osvajanju demokratije jer je politički život ušao u provereni demokratski parlamentarizam. Ali Goati je odrešit u stavu da to za naše prilike nije dovoljno, štaviše, to može biti forma novih isključivanja iz demokratskog

života masa, nacija, grupa i sl. Važnije od načelnog opredeljenja za parlamentarnu demokratiju je napor da se pronade model demokratije koji je primeren jugoslovenskom više nacionalnom i segmentiranom društvu.

Dakle, koji model demokratije-većinski ili konsenzualni? Republička zakonodavstva opredelila su se za mehanizme većinske demokratije. Goati ta rešenja smatra neprikladnim jer ona iz političkog života isključuju različite vrste manjina, štaviše dovode ih na rang »beznadežne manjine«. Zato on uverava da postoje rešenja i iskustva konsenzualne demokratije (Belgija, Švajcarska, Austrija, Holandija). Ova vrsta demokratije bi bila delotvorna za rešavanje naših antagonizama. Konsenzualnu demokratiju odlikuje: orijentacija na široke koalicije partija koje vrše vlast, podela vlasti, dvodomnost i predstavništvo manjina, višepartijski sistem, multidimenzionalni partijski sistem, proporcionalni izbori, decentralizacija, pisaní ustavi s pravom veta manjina. Posleizborni period s orijentacijom na većinski model demokratije i jačanje personalne vlasti predsednika republika (primer: Srbija i Hrvatska) pokazuju da u nas o ovom modelu teško može da se govori.

Pod uticajem aktuelnih napetosti i faktičkog početka građanskog rata, Goati nužno postavlja pitanje o budućnosti Jugoslavije. On je svestan da je na ovo pitanje teško dati odgovor i zbog toga što najznačajniji akteri naše političke drame uopšte ne poštuju pravila igre i faktičnost Jugoslavije i Ustava. Zato se Jugoslavija našla u »predinstitucionalnom stanju« i u opštoj sukobljenosti. U tim sukobima posve iracionalne zaboravljaju se sve prednosti zajedničkog života uz isto takvu iracionalnu težnju da se naplate sva negativna iskustva zajed-

ničkog života. To raspoloženje je proizvedeno i ne važi samo za nacionalne političke elite. Raspoloženje stanovništva prema mogućim alternativama budućnosti Jugoslavije isto je tako antagonizovano i raspoređeno na veoma širokoj lepezi scenarija za preuređenje i razbijanje Jugoslavije. Ako se tome doda da su i stavovi međunarodnih činilaca koji utiču na Jugoslaviju isto tako antagonizovani, to sve uslovljava uzdržavanje od predviđanja. Taj skepticizam Goati je izrazio skeptičkim nalazom da se može dogoditi da o sudbini zemlje odluče pojedinci koji su veoma ambiciozni, ali nespособni za racionalni politički razgovor. Takva mogućnost sigurno ne može zaustaviti pokrenute fanatizme i nasilje. Obrnuto, nije nerealno pretpostaviti da će provala nasilja, ne bude li na vreme zaustavljena, biti samo uvod u pravi međunacionalni rat kakav smo već imali od 1941. do 1945. godine. Ova provala nasilja mogla bi biti osnova i za razmišljanje o stvarima pretpostavkama zajedničkog života i modela demokratije.

* * *

Knjiga *Jugoslavija na prekretnici* doprinos je dubljem razumevanju stvarnih okolnosti i granica našeg političkog života nakon izbora i odgovoran je stav prema razornim mogućnostima i alternativama našeg političkog života i razvoja Jugoslavije kao državne zajednice.

Najzad, ova knjiga ima još jednu bitnu stranu: ona otkriva da i u vremenima krize naučni radnici mogu svoj doprinos da daju i izvan dnevnopolitičkog angažmana. Istina, u ovakvim vremenima delotvornost naučnog angažmana nije direktna, nije ni brza, ali, kao i uvek, ona je bitna i nezaobilazna.

Ratko Nešković

Recenzija

Mario Plenković

Novi sustav javnog komuniciranja

Novosti, Vinkovci, 1990, str. 124

Malo je tko mogao pretpostaviti da će nove demokratske i tehnološke promjene tako slabo i sporo utjecati na novinarstvo. Za nepunu godinu su se pred očima svijeta promijenile države i politička uređenja, plasirani su na tržište brojni novi proizvodi, ali novinarstvo i dalje radi u svojoj staroj monološkoj paradigmi kao sistem dojavljivanja poželjnih vijesti, priopćavanja, informiranja, itd. pri čemu se ljudi dijele u dvije skupine: na jednoj je strani mala manjina novinara kao dojavljivača, a na drugoj milijunski auditorij slušača, čitača, recipijentata, primalaca, adresata, objekata i kako se još sve ne nazivaju svi ostali građani.

Jedan od prvih proboja te željezne zavjese starog tipa novinarstva je najnovija knjiga M. Plenkovića. Koliko je stvaranje novog sistema javnog komuniciranja i prevladavanje starog sistema javnog informiranja mukotrpan posao vidi se i po podnaslovu koji je autor dao svojoj knjizi nazvavši je »promišljanja«. Doista, knjiga je javni dijalog autora sa samim sobom a u svrhu obračuna sa starim sistemom dojavljujućeg i priopćavajućeg novinarstva i preobrazbe u sistem dijaloga svih sa svima, o svemu, potpuno, argumentirano i osobno odgovorno. Autor taj dijalog o preobrazbi novinarstva vodi na tri gnoseološke razine: na općoj komunikološkoj razini, na posebnoj razini strukturiranja masmedija i na pojedinačnoj razini funkcioniranja novog sistema u pojedinim društvenim zajednicama.

U prvom se poglavlju (opći komunikološki problemi) analiziraju problemi zasnivanja dijaloškog javnog komuniciranja pomoću novih medija elektroničkog posredovanja ne više gotovih informacija nego cijelog procesa nastanka, prerade i de-

strukcije informacija koje se nalaze u javnom opticaju. Što je suština toga novog, dijaloškog sistema javnog komuniciranja? Prema mišljenju autora to je razgovor radi svestrane razmjene mišljenja, ideja, stavova svih građana na bazi maksimalne argumentacije. Kako se razgovor u polju masovnih medija ne može izvoditi preko starih medija (novina), nužno je zastarjelu hardversku tehnologiju zamijeniti visokom tehnologijom koja omogućuje prijenos dijaloga na daljinu. Komunikacijska sredstva na taj način postaju, po mišljenju M. Plenkovića, javne tribine koje su metaforički nalik na megadruštveni telefon putem kojega svi građani u principu mogu javno raspravljati o svim problemima. Za razliku od starog diseminativnog sistema, koji je ostvario samo pravo na informaciju (tj. pasivno pravo slušatelja!), novi sistem javnog komuniciranja traži i omogućuje pravo svakog građanina na aktivno sudjelovanje u razmjeni mišljenja, stavova, informacija. I to je povijesna razlika među njima. To je komunikološki novum ove knjige.

U izgradnji toga novog sistema javnog komuniciranja autor razlikuje mega, mezzo i mikro razinu. Na megarazini se promišlja arhitektura cijelog sistema javnog komuniciranja koji bi u sebi uključivao sve podsisteme i tako ostvarivao maksimalnu moguću protočnost informiranja odozgo prema dolje, odozdo prema gore, slijeva prema desnom i dijagonalno u oba pravca. Kako naglašava autor, globalni sistem javnog komuniciranja po principu svi sa svima, o svemu, argumentirano, potpuno i osobno odgovorno sadržavao bi sedam podsistemskih cjelina. Komunikacijski bi taj megadruštveni sistem djelovao induktivno-deduktivno, što znači dvosmjerno. Idući odozdo prema gore u smislu uopćavanja iskustva i stvaranja demokratskog javnog mnijenja, Plenković razlikuje: 1) neposredno javno komuniciranje licem u lice i bez pomagala, 2) javno komuniciranje u poduzećima i institucijama kao mjestima gdje građani rade i stvaraju dohodak, 3) komuniciranje na razini malih zajednica (općina), 4) podsistem koji se odnosi na regionalno usuglašavanje, 5) republički podsistem, 6) federacijski ili

konfederacijski i 7) podsistem koji se odnosi na eksterno komuniciranje radi međudržavne i svjetske razmjene informacija. Ukoliko hardversko-softverski sistemi u nerazvijenim zemljama ne omoguće takvu tehničku totalizaciju razmjene informacija svih sa svima i o svemu, autor iznosi i alternativnu varijantu tzv. pluralizma javnog komuniciranja koji bi arhitekturu cijelog sistema koncipirao tako da bi kao podsistemi postojali državni mediji, zatim stranački mediji, pa interesni mediji koje bi osnivale grupe građana i privatna glasila. No taj sistem nije optimalan, jer predstavlja hibridno rješenje između starog autoritarnog sistema javnog informiranja iz jednog centra vlasti i sistema koji sve građane stavlja u poziciju komunicatora i »novinara«, ako i kada imaju što iznijeti na javnom tržištu informacija.

Zanimljivo je s tim u vezi naglasiti kako autor, idući od dostignuća Japana, SAD i drugih razvijenih zemalja, futuristički predviđa da će sistem javnog komuniciranja pomoću elektroničkih sistema za dvosmjerni protok informacija omogućiti pojavu TELEPARLAMENTA, što će ažurirati donošenje svih političkih odluka u državama po principu *vox populi, vox Dei*.

Budući da osim hardvera moderni sistem javnog komuniciranja pretpostavlja i ovladavanje višim komunikativnim kompetencijama, autor uz zakonske i tehničke pretpostavke navodi i obavezno školovanje svih građana, od dječjeg vrtića do fakulteta, za aktivno javno komuniciranje građana i na taj način zaokružuje osnovne elemente novog sistema javnog komuniciranja na njegovoj megarazini.

Nakon što je time osigurao platformu za izgradnju novog sistema, Plenković u drugom poglavlju — analizi problema na razini posebnoga — analizira optimalnost funkcioniranja novog, dijaloškog sistema javnog komuniciranja. U tom se poglavlju raspravlja o principima javnog komuniciranja, minimalnoj argumentaciji svih sudionika, novoj retorici i prilagodjenosti specifičnostima svakog medija. Svi se principi izvode iz osnovnog aksioma da u novom sistemu javnog komuniciranja svi građani

komuniciraju sa svima, te da razgovaraju o svemu što je značajno za unapređivanje kvalitete njihova života, na osnovi maksimalizacije argumenata (što znači da se stari *argumentum baculinum* kao argument sile zamjenjuje silom argumenta!) i uvijek osobno odgovorno (što implicira pravnu i etičku razinu odgovornosti javne riječi). S obzirom na optimalitete medija i kombinacijom svih karakteristika novog sistema autor ističe sljedeće principe: brzina informacijske obrade, objektivnost (koja se mora strogo poštivati kao temeljni princip u javnom komuniciranju), zanimljivost (stilske odlike kazivanja, sposobnost izbora tema i kvalitet kompozicije) i angažiranost radi emancipiranja čovjeka i čovječanstva u smislu *viribus unitis* (da se zajedničkim razgovorom i zajedničkim stvaralaštvom mogu postizati veći emancipativni i stvaralački efekti nego oslanjanjem na samoga sebe). Budući da novi sistem javnog komuniciranja uvelike ovisi o kulturi komuniciranja, autor ukazuje na značenje dvaju faktora: argumentacije (koja podrazumijeva kulturu mišljenja) i umijeća izlaganja (što pretpostavlja kulturu govora). Kad je riječ o angažiranosti na liniji emancipacije čovjeka, autor se odlučno priklanja humanističkoj orijentaciji sistema javnog komuniciranja kao racionalnog djelovanja kolektivnog uma čiji je proizvod kompetentno javno mnijenje. Zahvaljujući tome, moguće je u svim sferama života i rada donositi optimalne odluke i organizirati poduzetništvo radi povećavanja dobiti pojedinca i zajednice.

Treće poglavlje je najposebnije, i to s razlogom, jer se u njemu problem stvaranja novog sistema javnog komuniciranja tretira na razini pojedinačnoga. Autor ovdje govori o mogućnostima i specifičnostima komuniciranja u poduzećima (marketing, reklame, obavještanje i donošenje racionalnih odluka kao i kompletna evaluacija svih radnih i međuljudskih odnosa u poduzećima radi stalnog unapređivanja proizvodnje i ostvarivanja viših stopa profita), zatim o posebnim pravilima javnog komuniciranja u domeni međunarodne politike, pa komuniciranje kulturnih dobara (prezentacije i participacije), te obrazovno

komuniciranje (gdje će trebati velike promjene, jer je edukativni sistem komuniciranja u školama najzastarjelij), djelotvornije komuniciranje u turizmu, komuniciranje s djecom i omladinom, itd.

Autor u svim tim podsistemima promišlja odlučujuću ulogu pojedinca. To je naj-sustavnije razradio u tretiranju nove uloge mjesnog radija, jer je taj medij najpogodniji za komunikacijsko masovno angažiranje građana.

Budući da novi sistem javnog komuniciranja ne može zaživjeti bez obrazovanja svih građana za aktivno komuniciranje, M. Plenković je u četvrtom poglavlju analizirao i složenu problematiku obrazovanja kadrova. Za razliku od dosadašnjih sistema koji su se ograničavali samo na obrazovanje novinarskih kadrova, autor s pravom govori o obrazovanju svih građana za upotrebu novih medija i za njihov aktivni komunikacijski nastup na javnim tribinama (medijima). Na primjeru iskustava u razvijenim zemljama autor naglašava da bi naše prosvjetne vlasti trebale uvesti nove predmete iz područja tzv. treće pismenosti od dječjih vrtića do fakulteta. Andragoške ustanove bi trebale organizirati tečajevе iz komunikologije, nove retorike i javnog komuniciranja, a posebni fakulteti bi trebali sadašnje novinare osposobljavati za suvremene uloge javnih komunikatora: moderatore, voditelje-usmjerivače, konferansjee, a klasičnu ulogu izlaganja mišljenja i stavova preuzimaju u novom sistemu i građani ako i kada imaju javnosti što važno iznijeti.

Sva analitička postignuća ove inovatorske i futuristički orijentirane knjige autor u sažetom obliku rezimira u petom poglavlju (zaključno razmatranje). Kako je sažeto, jasno i sistemski iznio sva svoja viđenja u vezi s implementacijom novog sistema jav-

nog komuniciranja, mislimo da bi čitaoci manje obaviješteni o ovoj problematici najbolje učinili kad bi knjigu počeli čitati od ovoga poglavlja, što znači od kraja.

Ocjenujući domete rada, J. Merki je napisao da dr. M. Plenković »u ovoj knjizi misli preko sadašnje generacije, tj. da on reformu masmedija promišlja sa stajališta dolazećih trendova proizvodnih snaga i novih otkrića u elektroničkom komuniciranju koji omogućuje i afirmira dijalog svih sa svima i o svemu«.

Knjiga M. Plenkovića je komunikološki novitet, jer — da spomenemo samo njene najvažnije domete — u njoj je autor predstavio nov sistem javnog komuniciranja koji omogućuje svim građanima aktivnu ulogu, nov oblik dijaloškog komuniciranja, te mogućnost dvosmjernog evaluativnog reguliranja javne komunikacije, pa impostiranje podsistemskih segmenata novog sistema, izgradnju pravne strukture sistema javnog komuniciranja i obrazovanje svih građana putem škola za nov način aktivnog, višeg i odgovornijeg javnog komuniciranja.

S obzirom na sve, može se reći da će ova knjiga Marija Plenkovića izazvati zanimanje čitatelja, a komunikolozima poslužiti kao izazov u traženju novih modaliteta za prelazak sa sadašnjeg zastarjelog sistema totalitarističkog priopćavanja gotovih informacija u sistem aktivnog javnog komuniciranja. Knjiga donosi mnoge pozitivne provokacije (npr. nužnost da se Ministarstvo informiranja prestrukturira u Ministarstvo javnog komuniciranja), u njoj autor smjelo koristi dostignuća brojnih znanosti i interdisciplinarnim promišljanjima pokušava odgovoriti na jedno od temeljnih pitanja suvremenog svijeta: *Što i kako sa novinarstvom danas?*

Stevo Reljić

Recenzija

Vladimir Vujčić

Obrazovne šanse

Školske novine, Zagreb, 1990.

Osnovni problem s kojim se Vujčić uhvatio u koštac u ovoj knjizi jest ne/jednakost obrazovnih šansi što ih mladima pružaju postojeći školski sistemi. Da li suvremena organizacija obrazovanja vodi smanjivanju ili produbljivanju socijalnog jaza? Što uopće znači jednakost odnosno ne/jednakost obrazovnih šansi? Koliko je čovjek genomski određen, a koliko se on može mijenjati pod utjecajima institucionalnog i funkcionalnog obrazovanja? Kakva je uloga u svemu tome prosvjetne politike? I kako bi trebalo škole organizirati da svaki učenik dobije maksimalne šanse za razvoj svojih, još neostvarenih, dispozicija i potencijala?

Na sva ta pitanja autor nastoji pronaći racionalan odgovor. Ako ovu problematiku promotrimo u svjetskom pedagoško-sociološkom okruženju, vidjet ćemo da su navedena pitanja dosad vrlo malo proučavana, tako da ovaj istraživački rad dr. Vujčića u nas ima obilježje pionirskog djela koje bi sada trebalo dalje nastaviti i produbljivati do konkretnijih razina proučavanja.

Autor je knjigu podijelio u dva dijela. U prvome on nastoji što potpunije recipirati svjetska dostignuća u proučavanju ne/jednakosti obrazovnih šansi za mlade. Budući da su se tim problemima najviše bavili anglosaksonski autori, on je u ovome teorijskom dijelu analize njima posvetio najviše pažnje. Brojne i vrlo raznolike teorije što nastoje objasniti ovaj problem Vujčić svrstava uglavnom u tri skupine: prvo, nativističke teorije koje genomskom kapacitetu osobe daju prednost (u pedagoškoj praksi to znači potpunu individualizaciju obrazovanja po genomskoj mjeri svakog pojedinca), drugo, egalitarističke teorije koje daju prednost fenotipu i društveno-kulturnom modeliranju

ličnosti (u pedagoškoj praksi to znači krajnju standardizaciju i unifikaciju obrazovanja za sve ljude) i, treće, interaktivističke, dijalektičke teorije, koje su multifaktorske i koje čovjeka promatraju kao složenu rezultantu brojnih faktora (u pedagoškoj praksi to znači uvođenje vrlo fleksibilnog sistema obrazovanja). Prema ovoj posljednjoj teoriji, kojoj se autor s pravom priklanja, čovjek je dinamički sistem otvorenoga tipa u čijoj strukturaciji aktivno sudjeluju: kvaliteta i kvantiteta genoma kao skupa nasljednih faktora, zatim kvaliteta i kvantiteta socijalne strukture društva i škole s obitelji i kvaliteta i kvantiteta osobnog aktivizma (zalaganja i stvaralaštva) samog učenika. U toj multideterminaciji nastaje čovjek i preobražava se iz statusa individue u status ličnosti.

Izborivši tako teorijsku platformu za sagledavanje problema ne/jednakosti šansi obrazovanja mladih, autor je u drugom dijelu knjige izvjestio o istraživanju koje je sam proveo s ciljem da na našoj populaciji provjeri rezultate Sewellova modela, a koji kompleksno zahvaća ovaj problem.

U svom istraživanju autor je proučavao tri modela procesa školovanja: »1. model strukturiranja tipa srednje škole, 2. model školskog uspjeha učenika srednje škole i 3. model obrazovnih planova srednjoškolaca«. (str. 128) Na uzorku srednjoškolaca zagrebačke regije Vujčić je unutar toga modela istraživao slijedeće nezavisne varijable: socioekonomski status učenika, akademsku samokoncepciju učenika, odnosno nastavnika i učenika, odnos roditelja i učenika, inteligenciju učenika, opći uspjeh učenika u osnovnoj školi, uspjeh iz relevantnih predmeta, utjecaj spola, razreda i tipa srednje škole. Istraživanje je pokazalo da postoji visok stupanj kongruencije između stupnja visoke inteligencije, socioekonomskog statusa učenika i relativno visoka akademska samokoncepcija u usklađenosti sa školom. (str. 233) »Uglavnom«, kako naglašava autor, »visoka inteligencija i visok socijalizacijsko-kulturacijski potencijal obitelji učenika idu zajedno«. (str. 235) Za razliku od dosadašnjih mišljenja da muški spol ostvaruje više efekte u uspjehu iz matematike, autorovo

istraživanje je pokazalo da je slučaj obrnut, tj. da ženski spol ima jači efekt u uspjehu iz matematike, a muški u uspjehu iz fizike«. (str. 236) Autor nadalje zaključuje kako su »visoki obrazovni planovi pod jakim efektima utjecaja značajnih drugih činilaca (napose roditelja) i uspjeha u osnovnoj školi (napose iz relevantnih predmeta, ali i visokog socijalizacijsko-kulturalizacijskog potencijala obitelji učenika; inteligencija igra značajnu, ali ne tako visoku ulogu kao ovi spomenuti faktori). Uspjeh u osnovnoj školi je najjača determinanta, pa utjecaj značajnih drugih činilaca, a nakon toga socijalizacijsko-kulturalizacijski potencijal obitelji«. (str. 238) Ovi nalazi Vujčića ugodno ili neugodno osvještavaju pedagoge koji su do sada nekritički procjenjivali samo faktor škole i institucionalnog odgoja u ukupnom formiranju čovjeka.

Autor upozorava da se složeni problem nejednakosti obrazovnih šansi više ne može proučavati jednodimenzionalno i monofaktorski, jer je istraživanje »pokazalo da je model školskog uspjeha, kao i obrazovnih planova, kompleksniji nego što se mislilo,

tj. da se ostvaruje višedimenzionalno« (str. 240). Zbog toga je opravdan njegov zahtjev da bi ubuduće »trebalo težiti još sofisticiranijim (konkretnijim) modelima koji bi potpunije i uspješnije povezali strukturalne, socijalno-psihološke i pedagoško-didaktičke aspekte školovanja u jednu INTEGRALNU CJELINU« (str. 240).

Cijela ova knjiga, a posebno ovi njeni zaključci, znače prevrat u dosadašnjim pogledima na organizaciju školskog sistema, pa će zato biti snažan izazov svima: kako prosvjetnim radnicima tako onima koji kreiraju prosvjetnu politiku, ali ne manje i samoj znanosti o odgoju, jer ni ona do sada u proučavanju sistema organizacije masovnog odgoja nije otišla dalje od starih modela Komenskoga (a to je predmetno-razrednosatni sistem sa školskim zvonom i standardiziranim udžbenicima) koji svakome učeniku daje isto. Poznato je, međutim, da je najveća nepravda različitim osobama davati isto, budući da su u tom slučaju svi zakinuti: jedni zbog preopterećivanja, a drugi zbog podopterećivanja.

Juraj Plenković